

εἰς ὠρισμένους κύκλους πρωτογόνων ἄγνωστος (Πρὸβλ. σχετικῶς : *Julius Lips*, Die Anfänge des Rechts an Grund und Boden bei den Naturvölkern und der Begriff der Erntevölker, ἐν «Festschrift Publication d'Homage offerte au P. W. Schmidt», Wien 1928, σ. 485 κ. ἐ.). Αὐτὰ ὅμως ὅλα δὲν ἐνδιαφέρουν τὸν Ἐλευθερόπουλον !

Εἰς τὴν σελίδα 74 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος : «Ἐκ τῆς ὅλης ταύτης ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύνθεσίν της καταφαίνεται καὶ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐγὼ ἐξαίρω ἰδιαιτέρως, ὅτι δηλαδή τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ αἱ κοινωνικαὶ τάξεις (ὅπως καὶ τὰ κοινωνικὰ κόμματα) δὲν εἶναι αἰώνιοι κληρονομικοὶ δεσμοὶ διὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ τμήμα τῆς ἀνθρωπίνης ὕλης μιᾶς κοινωνίας. Ἀπεναντίας πρόκειται περὶ μιᾶς αἰωνίου κυκλοφορίας γενικῶς τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας. . . ». Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τονίσω, ὅτι τὰ εἰς τὰς ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενα εἶχον ἐξαρθῆ πρὶν ἢ τὰ ἐξάρη οὗτος. Πρόκειται περὶ παλαιοτάτης ἀληθείας, τῆς ὁποίας τὴν ὠραιότεραν διατύπωσιν εὐρίσκομεν εἰς ἔργον τοῦ *Lorenz von Stein* δημοσιευθὲν πολλὰς δεκαετηρίδας προτοῦ γεννηθῆ ὁ Ἐλευθερόπουλος. Οἱ διέποντες τὴν κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας νόμοι, ὅπως συνελήφθησαν καὶ διευτυπώθησαν ὑπὸ τοῦ *Lorenz von Stein*, συνιστοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κεφάλαια τῆς κοινωνιολογίας, κεφάλαια, εἰς τὴν τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προβῆ εἰ μὴ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τοῦλάχιστον τὰ ὑπὸ τοῦ *Lorenz von Stein* λεχθέντα ! (Πρὸβλ. *L. v. Stein*, *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich*, I. Band, München 1921, σελ. 46—149).

Εἰς τὴν σελίδα 86 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος : «Τώρα ἐξετάζω πλέον τὴν ἐξέλιξιν τῶν δύο ὄψεων τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας, δηλαδή τῆς ὕλης κατὰ σύστασιν καὶ τῆς ὕλης κατὰ σύνθεσιν, κατὰ ὑφήν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἀντιστρόφως». Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ «ὕλη κατὰ σύστασιν» καὶ ἡ «ὕλη κατὰ σύνθεσιν» δὲν διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων.

Ἐκεῖνα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα «συνίσταται» ἡ ὕλη, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι «συντεθειμένη».

Συμπεράσματα, ὡς τὸ κατωτέρω, μόνον ὡς ἀκατανόητα εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν: «Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφορῶν ὄψεων τῆς κοινωνίας ἐννοεῖται πλεόν ἄφ' ἑαυτοῦ ὅτι τὰ μὲν αἷτια τῆς παραγωγῆς τῶν δύο μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατ' ἐξοχὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητηθοῦν εἰς τὰς λοιπὰς ὀψεις τῆς κοινωνίας, τὰ αἷτια ὅμως τῆς παραγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν λοιπῶν ὄψεων, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν συνάφειάν τινα, πρέπει νὰ ζητηθοῦν ἐντὸς τῆς συναφείας αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ἡ σημασία τῆς συναφείας ταύτης εἶναι ἤδη ἐξ ἑαυτῆς ἀκριβῶς γνωστὴ» (σ. 92).

Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φράσιν αὐτὴν (ἀλλὰ μήπως μόνον πρὸς αὐτήν; πρὸς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Ἐλευθεροπούλου) πρέπει νὰ ἔχη ὁ ἀναγνώστης ὑπ' ὄψιν του τὰ ἐν προλόγῳ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα: «Πάντοτε δὲ εἶχα ἓνα καὶ μόνον πόθον καὶ μίαν καὶ μόνην τάσιν: νὰ συλλάβω τὸ πρόβλημα ὅσον τὸ δυνατόν καθαρά, νὰ τὸ ἐξηγήσω κατὰ τὸ δυνατόν ὑφ' ὅλας τὰς ἀπόψεις του καὶ νὰ τὸ ἐπεξεργασθῶ ὅσον τὸ δυνατόν ἀντικειμενικῶς καὶ ἀκριβῶς».

Ἀπὸ τῆς σελίδος 94 καὶ πέραν ζητεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος νὰ ἐξηγήσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγεννήθη ἡ πολιτεία, ἐκτοπισθέντος τοῦ «κοινωνικοῦ γένους». Ὁ Ἕλλην κοινωνιολόγος γράφει: «ἡ γένεσις τῆς πόλεως, τῆς πολιτείας, γενομένη ἀναγκαία ὡς ἰδέα, διὰ τῶν γεγονότων, διὰ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν σχέσεων τῶν μονίμων γενομένων κοινωνικῶν γενῶν, διεξήχθη ἐπαναστατικῶς δι' ἑνὸς «ἰσχυροῦ» ἀνδρὸς ἔχοντος, ἐννοεῖται, βοηθὸν ἓνα ἰσχυρὸν κοινωνικὸν γένος ἢ τοῦλάχιστον ἄλλην ἰσχυρὰν ἀκολουθίαν». Ὡστε: Ἡ «μονιμότης», ἡ σταθερὰ σχέσηις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ὠρισμένην γῆν εἶχε πραγματοποιηθῆ πρὶν ἢ γεννηθῆ ἡ πολιτεία. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ «ἰσχυροῦ, ἃς προστεθῆ δέ», ὅπως λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος, «καὶ ἰδιοφυοῦς ἀνδρός» (σ. 95), προεκάλεσεν ἀπλῶς — ὅπως λέγει ἄλλως τε ῥητῶς καὶ ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος» — τὴν ἴδρυσιν πόλεων καὶ τοῦτο πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διοικήσεως. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἡ «μονιμότης», τὴν ὁποίαν ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ ἔργου του (σ. 55) ἐχαρακτήρισεν ὡς τὸ μόνον στοιχεῖον, δι' αὐτὸ δια-

κρίνεται ἡ πολιτεία ἀπὸ τοῦ «κοινωνικοῦ γένους», εἶχεν ἐπιτευχθῆ καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας, κατὰ τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς ἐξελίξεως τοῦ καθεστῶτος τῶν γενῶν. Ἐρωτᾶται λοιπόν: ἀφ' οὗ εἶχεν ἤδη ἐπιτευχθῆ, πῶς διακρίνει μόνον τὴν πολιτείαν; Ἐδῶ ὑπάρχει σοβαρά τις ἀντίφρασις! Ὡστε: δὲν εἶναι ἡ μονιμότης τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, δι' οὗ διακρίνεται ἡ πολιτεία ἀπὸ τοῦ «κοινωνικοῦ γένους». Ποῖον εἶναι ὅμως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ στοιχεῖον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἡ διάκρισις τῶν δύο τούτων μορφῶν κοινωνικῆς συμβιώσεως ἀπ' ἀλλήλων; Μήπως ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἰσχυροῦ ἀνδρὸς ἢ μήπως ἡ ἴδρυσις πόλεως; Ὅλα αὐτὰ εἶναι τόσον συγκεχυμένα εἰς τὸ «ἔργον» τοῦ Ἐλευθεροπούλου, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν κἄν νὰ ἐπιχειρηθῆ σοβαρὰ ἀντίκρουσις τῶν ὅσων γράφει. Θὰ μοὶ ἐπιτραπῆ ἀπλῶς νὰ ἀνακοινώσω εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας ἔχει γίνῃ ἀντικείμενον σοβαρωτάτων ἐρευνῶν καὶ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοῶνται τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων.

Εἰς τὴν σελίδα 100 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Εἶναι μὲν ἀναμφίβολον ὅτι ἡ ὑφισταμένη κοινωνικὴ διάταξις παράγει, ἀδιάφορον ἐνταῦθα ἔνεκα ποίων τινῶν λόγων, καὶ ἠθικὸν συνειδός, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀναμφίβολον ὅτι εἰς τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς κοινωνίας δὲν πρόκειται περὶ τοῦ συνειδότητος τούτου». Προσθέτω! εἶναι τέλος ἐπίσης ἀναμφίβολον, ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν σημαίνουν τίποτε:

Εἰς τὴν σελίδα 103 λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ κατὰ τῆς γνώμης (τῆς ἱστορικῆς σχολῆς), ὅτι αἰτία τῆς ἐξελίξεως τοῦ δικαίου καὶ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ παράγῃ τὸ ὀρθὸν δίκαιον, ἢ μίαν κατὰ λόγον διάταξιν τῆς κοινωνίας· διότι φανερώτατα τὸ δῆθεν «ὀρθὸν» δίκαιον ἢ ἡ κατὰ λόγον διάταξις τῆς κοινωνίας δὲν θὰ εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἐκφάνσεις τῆς πνευματικῆς αἰτιότητος ὀφείλεις». Ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ ἀπλούστατα τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς, τὴν ὁποίαν φαντάζεται, ὅτι ἐξοντώνει! Ἡ ἱστορικὴ σχολὴ διακρίνεται θεμελιωδῶς ἀπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ὡς πρὸς τὸ ἐξῆς κυρίως σημεῖον: ὅτι ἀκριβῶς δὲν θέτει κἄν τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ «ὀρθοῦ» δικαίου, ἀλλ' ἀρ

κεῖται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικότητος καὶ ὀργανικότητος τοῦ δικαίου.

Εἰς τὴν σελίδα 113 ὑπάρχουν αἱ ἑξῆς φράσεις:

«Καὶ ὅμως ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς κοινωνίας ἔχει καὶ ἄλλο ἰδιάζον τι, εἶναι διάφορος κατὰ τὰς διαφόρους ἔθνικας κοινωνίας. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀναφέρω τὴν διαφορὰν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν διαφόρων ἔθνων, δηλαδή εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ ὑλικούς ἢ γενικῶς ἀπὸ οἰουσδήποτε κοινωνικοὺς λόγους, ὅτι π. χ. ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶναι καθαρὰ καὶ θετικὴ καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου νομίζει κανεὶς ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ μυστικισμοῦ (*Πλάτων*), ἡ φιλοσοφία τῶν Γερμανῶν εἶναι σκοτεινὴ, φανταστικὴ καὶ μυστικὴ καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου θὰ ἐπερίμενε κανεὶς θετικότητα καὶ σαφήνειαν (*Feuerbach, Wundt* κ. ἄ.), ἡ φιλοσοφία τῶν Γάλλων εἶναι μᾶλλον ἐπιπολαία καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου νομίζει κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ μυστικισμοῦ καὶ βαθυνοίας (*Renouvier*, εἶναι ὁ *Bergson* γάλλος;), ἡ φιλοσοφία τῶν Ἀγγλων, ἀγνοοῦσα ὀλοτελῶς μεταφυσικὰ σιστήματα, ἐπεξεργάζεται μόνον πρακτικὰ ἠθικὰ καὶ πολιτειακὰ προβλήματα, ἐννοεῖται δὲ καὶ προβλήματα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ λόγων ἀντιθέτων εἰς τὴν μεταφυσικήν».

Ἡ πρώτη τῶν ἀνωτέρω φράσεων ἀντιφάσκει πρὸς τὸ ἐν σελίδι 53 ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενον, ὅτι «τὸ ἔθνος... δὲν εἶναι μία μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου». Ἐὰν τὸ ἔθνος δὲν εἶναι μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου, πῶς εἶναι δυνατὸν αἱ ἔθνικαὶ διαφοραὶ νὰ ἀσκοῦν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνιῶν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐλευθερόπουλος παραδέχεται; Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ: ὅτι ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα κυρίως εἶναι ἡ δευτέρα τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων φράσεων τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἐμφανίζεται ὁ συγγραφεὺς δικάζων καὶ κρίνων ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ δὴ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος εἶναι πρωτοφανὴς εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ χρονικά. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οὗτοι—ὄντες «ἄμεσοι» προπάτορες τοῦ Ἐλευθεροπούλου—ἐπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ τιμηθοῦν ὑπ' αὐτοῦ. Τοὺς Γερμανοὺς ὅμως, Γάλλους καὶ Ἀγγλοὺς κανονίζει ὁ Ἐλευθερόπουλος δεόντως! Οἱ Γερμανοὶ εἶναι κατ' αὐτόν, ὅλοι «σκοτεινοὶ καὶ φανταστικοί». Αὐτοὶ οὗ-

τοι οἱ *Feuerbach* καὶ *Wundt*, τοὺς ὁποίους θὰ ἐπερίμενεν ὁ Ἐλευθερόπουλος «θετικούς» καὶ «σαφεῖς», εἶναι σκοτεινοί. Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ὁ μὲν *Wundt* εἶναι σαφέστατος καὶ θετικώτατος, τὸν δὲ *L. Feuerbach* (ὁ ὅποιος, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δὲν εἶναι «σκοτεινός», ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς «δύσκολος») δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένη ἐξαιρετικῶς σαφῆ καὶ θετικὸν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιον γνωρίζει, ὅτι ὁ *Feuerbach* ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ συμπληρωτὴς τοῦ ἔργου τοῦ *Hegel*. Ἄς προχωρήσωμεν ὁμῶς: τοὺς Γάλλους θεωρεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος ὅλους «μᾶλλον ἐπιπολαίους»! Τόσον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Γερμανούς, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Γάλλους ἐκφέρει ὁ Ἐλευθερόπουλος τὰς κρίσεις, τὰς ὁποίας ἀκούει τις συνήθως εἰς τὰ καφεναῖα ἢ εἰς τὰ σαλόνια: Οἱ ἀγνοοῦντες τοὺς Γερμανούς (καὶ τὴν γερμανικὴν) γαλλομαθεῖς ὁμιλοῦν περὶ τῆς «σκοτεινότητος» τῶν Γερμανῶν· οἱ ἀγνοοῦντες τοὺς Γάλλους (καὶ τὴν γαλλικὴν) γερμανομαθεῖς ὁμιλοῦν περὶ «ἐπιπολαιότητος» τῶν Γάλλων! Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία ὄχι μόνον δὲν εἶναι «ἐπιπολαία», ἀλλὰ δι' αὐτῆς ἀκριβῶς (συγκεκριμένως: διὰ τοῦ *Descartes*) ἐνεκαινιάσθη ἢ νεωτέρα ἐν γένει φιλοσοφία! Τέλος τὰ περὶ τῶν Ἑγγλων λεγόμενα εἶναι ὡσαύτως ἐν μέρει ἀνακριβῆ! Ὁ πληροφορήσας τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὅτι οἱ Ἑγγλοι «ἀγνοοῦν ὀλοτελῶς μεταφυσικὰ συστήματα», ἐξηπάτησεν αὐτόν. Διὰ νὰ ἀποδείξω, ὅτι ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ἕλληνα «κοινωνιολόγον» πληροφορία εἶναι ψευδής, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραπέμψω κἄν εἰς τὸν *Hamilton* καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἑγγλους φιλοσόφους, ὧν τὰ συστήματα εἶναι καθαρῶς μεταφυσικά. Ἀρκεῖ νὰ παραπεμφθῇ ὁ τὴν ψευδῆ πληροφορίαν δώσας εἰς τὸν *Herbert Spencer*, τὸν ὅποιον ὁ Ἐλευθερόπουλος θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ καλῶς, διότι ὁ *Spencer*, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξεν ὄχι μόνον φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ἰδρυτὴς τῆς ἀγγλικῆς κοινωνιολογίας! Ὁ *Spencer* λοιπὸν ἀνέπτυξε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ καθαρῶς μεταφυσικὰς θεωρίας. Ἡ θεωρία τοῦ *Spencer* περὶ τοῦ «ἀπολύτου», οὗτινος ἀπλῆ ἔκφρασις εἶναι ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, ὡς καὶ ἡ θεωρία τούτου περὶ τοῦ «Ἐγὼ» καὶ «Μὴ-Ἐγὼ» ἀποτελοῦν στοιχεῖα συνιστῶντα οὐστῆμα καθαρῶς μεταφυσικόν!

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ «ἔργου» τοῦ Ἐλευθεροπούλου, φέρον τὸν

τίτλον «Ἡ φύσις καὶ τὸ κατ' ἀνάγκην τῆς φύσεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου», ἐγκαινιάζεται διὰ τῆς φράσεως: «Ἔχω εὔρει ὅτι ἡ ὕλη τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος (τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων) εἶναι οἱ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα οἱ ἐκ φύσεως κατ' ἄμεσον τρόπον συγγενεῖς ἄνθρωποι». Τὶ σημαίνει ἡ φράσις αὕτη, ἰδίᾳ ἡ παρεμβαλλομένη παρένθεσις; Τὸ ὅτι τὸ ὕλικόν περιεχόμενον τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ἦτο γνωστὸν πρὶν ἢ τὸ «εὔρει» ὁ Ἐλευθερόπουλος! Τὸ ὅτι τέλος οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν τὸ ὕλικόν περιεχόμενον «τοῦλάχιστον» τῆς κοινωνίας ἀνθρώπων, τοῦτο, λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου, συνιστᾷ πράγματι πρωτότυπον θεωρίαν. Ὡστε: συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτήν, οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν τὸ ὕλικόν περιεχόμενον καὶ ἄλλων κοινωνικῶν μὴ ἀνθρωπίνων! Μήπως δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἐλευθερόπουλος νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο;

Εἰς τὴν σελίδα 135, ἐξετάζων ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν σχέσιν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον ἐν γένει, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον πραγματικόν». Εἰς τὴν σελίδα 144 καταλήγει οὗτος εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἀτομικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἀποτελοῦν τὰ «ἄτομα τῆς κοινωνικῆς ὕλης». Ὡς τοιαῦτα ἄτομα δεόν νὰ χαρακτηρισθοῦν «τὰ κοινωνικά κόμματα κτλ.». Δὲν ἐννοῶ, πῶς συμβιβάζονται τὰ δύο αὐτὰ συμπερίσματα. Ἐὰν ὡς τὰ μόνα «ἄτομα τῆς κοινωνικῆς ὕλης» χαρακτηρισθοῦν, ὅπως θέλει ὁ Ἐλευθερόπουλος, τὰ κοινωνικά κόμματα κτλ., δὲν παύει ἄρα γε ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος (ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἔπρεπεν ἄλλως τε νὰ ὀνομάζεται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει «ἀτομικὸς») νὰ εἶναι τὸ «μόνον πραγματικόν» ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Ὅσον ἀφορᾷ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ οἰκογενείας καὶ κοινωνίας (137 — 141), ταῦτα εἶναι πάντως τελείως συγκεχυμένα! Οὗτος θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ συγκεκριμένην θέσιν ἀπέναντι τῆς θεωρίας τοῦ *Auguste Comte* περὶ τῆς οἰκογενείας ὡς μονάδος τῆς κοινωνίας, ἰδίᾳ δὲ ἀπέναντι τῆς θεωρίας τοῦ *Henry Maine* περὶ τῆς ἐξελίξεως, ἣν ὑπέστη ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τοῦ *status* εἰς τὴν «σύμβασιν», ἐξελίξεως, δι' ἧς τὸ ἄτομον ἐξετόπισε τὴν οἰκογένειαν ἀπὸ τῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν αὕτη ὡς μονὰς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Εἰς τὴν σελίδα 157, ὁμιλῶν ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν κοινωνιῶν εἰς «πολεμικάς» καὶ «βιομηχανικάς», γράφει κατὰ λέξιν: «Ὁ *Spencer*, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τοιαύτης διαιρέσεως, παραβλέπει κλπ.». Ἡ φράσις αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας καὶ δὴ τὰ ἔργα τοῦ κοινωνιολόγου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν εἰς τὴν κοινωνιολογίαν καὶ τὸ ὄνομά της, τὰ ἔργα τοῦ *Auguste Comte*. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ πληροφορήσω τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὅτι «ἀρχηγὸς» (ἄς μεταχειρισθῶ τὸν παράδοξον ὄρον του) τῆς διακρίσεως τῶν κοινωνιῶν εἰς πολεμικάς καὶ βιομηχανικάς δὲν εἶναι ὁ *Spencer*, ἀλλ' εἶναι ὁ *Comte*. Ὁ *Spencer* παρέλαβε τὴν διάκρισιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Γάλλου φιλοσόφου καὶ κοινωνιολόγου. Ὡς πρὸς τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ *Comte* διάκρισιν μεταξὺ πολεμικῆς ἢ στρατιωτικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἢ εἰρηνικῆς κοινωνίας (διάκρισιν, ἣν συνδέει ὁ Γάλλος φιλόσοφος πρὸς τὴν θεμελιώδη περὶ τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν του) παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς: *Comte, Cours de Philosophie positive, Tome IV, Paris 1908, σ. 375 κ. ἐ. καὶ 380 κ. ἐ.* Ὅφείλω μάλιστα νὰ πληροφορήσω τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὅτι καὶ ὁ *Comte* δὲν συνέλαβε τελείως πρωτοτύπως τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος διάκρισιν. Ὁ *Saint-Simon* εἶχεν ἤδη πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσει ἀνάλογόν τι.

Εἰς τὴν σελίδα 161 ὑπάρχει ἡ φράσις: «Ἀλλὰ φορεὺς τῶν διαφορῶν ἐκείνων εἶναι ἓν μὲν τῷ κοινωνικῷ βίῳ (κατὰ φανερόν τρόπον) τὰ κοινωνικά κόμματα, ἓν τῇ ἱστορίᾳ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἔθνη, . . .». Διὰ τῆς φράσεως ταύτης προβαίνει ὁ συγγραφεὺς εἰς διαστολὴν μεταξὺ «κοινωνικοῦ βίου» καὶ «ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος». Ὡστε: ἡ ἱστορία κινεῖται ἔξω τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος ἔξω τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος; Ὁ ὑπομονητικὸς ἀναγνώστης θὰ εὖρη βεβαίως, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος θέλει νὰ εἴπῃ κἀτι ἄλλο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι εἰς θέσιν ἀπλῶς νὰ εἴπῃ σαφῶς. Τὶ ὅμως εἶναι καὶ αὐτὸ τὸ κἀτι, διὰ τοῦ ὁποίου συγχωρεῖται ἓν μέρει τὸ συγκεχυμένον περιεχόμενον τῆς ἀνωτέρω φράσεως; Ὁ Ἐλευθερόπουλος προσθέτει: «Ὡστε ἡ βᾶσις τῆς ἐξελέξεως ἐνταῦθα οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ αὐτὴ ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν ὠρισμένην αὐτῆς συστατικὴν κατα-

σκευήν, δηλαδή τὰ κοινωνικά κόμματα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας καὶ τὰ ἔθνη διὰ τὴν ἱστορίαν, δηλαδή τὴν ἐξέλιξιν τῶν σχέσεων τῶν ἔθνων». Θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ Ἐλευθερόπουλος νὰ ἐπισφραγίσω καὶ τὰς λέξεις μου αὐτὰς διὰ «θαυμαστικῶν»! Ὁ Ἐλευθερόπουλος θεωρεῖ ὡς ὑπαγομένην ὑπὸ τὴν «ἱστορίαν» μόνον «τὴν ἐξέλιξιν τῶν σχέσεων τῶν ἔθνων»! Ὅλα τὰ ἄλλα δὲν εἶναι ἱστορία! Εἶναι ζωολογία!!!

Εἰς τὴν σελίδα 166 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «... μιᾶς συνειδήσεως (ἢ ἑνὸς συναισθήματος), ὀφείλεις!». Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὸ «ὀφείλεις» δὲν ἀποτελεῖ συναίσθημα, ἀλλὰ κρίσιν, συγκεκριμένως δὲ ἠθικὴν προσταγὴν! Συναίσθημα γεννᾶται ἴσως, ὅταν συμμορφώνεται τις εἰς προσταγὴν. Τὸ ὅτι «ἀγαπῶ» εἶναι συναίσθημα. Τὸ ὅτι ὀφείλω νὰ ἀγαπῶ δὲν εἶναι συναίσθημα δι' ὅσους γνωρίζουν τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς λογικῆς!

Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 166 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ἰδιότροπον στάσιν λαμβάνει ἀπέναντι πάσης ἰδέας πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς αἰτιότητος ὁ *Stammler* μὴ θέλων νὰ ἀναγνωρίσῃ τοιαύτας διὰ τὸν λόγον, ὅτι, ὅπως λέγει, ἡ παραδοχὴ τοιούτων αἰτιῶν τῆς ἐξελίξεως θὰ ἦτο ἄρνησις τῆς ἐξελίξεως συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους, ἄρνησις τῆς ἐννομίας». Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ στάσις τοῦ *Stammler* δὲν εἶναι διόλου ἰδιότροπος. Ὅχι μόνον ὁ *Stammler*, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ὅσοι ἔχουν στοιχειώδη μεθοδολογικὴν προπαιδείαν, ὅλοι ὅσοι γνωρίζουν καὶ παραδέχονται τὴν διάκρισιν μεταξὺ αἰτιότητος καὶ τελολογίας δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐλευθεροπούλου καὶ νὰ χαρακτηρίσουν τὸ «ὀφείλεις» ὡς «αἰτιότητα». Τὸ «ὀφείλεις» διασπᾷ ἀκριβῶς τὴν αἰτιότητα καὶ αἶρει — ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζει τις τοῦτο ὡς κέντρον τῆς ἱστορικῆς ζωῆς — τὴν νομοτέλειαν.

Εἰς τὴν σελίδα 171, ἐπιτιθέμενος ὁ Ἐλευθερόπουλος κατὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, γράφει: «Ἡ θεωρία αὕτη ὀφείλει τὸ ὄνομά της εἰς τοῦτο ὅτι... δηλαδή αἱ ὕλικαι αἰτίαι τῆς ἐξελίξεως εἶναι αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις, ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας. Ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶναι τοῦλάχιστον ἀνακριβής ἢ οἰκονομικὴ κατά-

στασις είναι ήδη κατάστασις, δηλαδή προϋποθέτει αίτιας τῆς παραγωγῆς τῆς». Ὁ συγγραφεὺς ἢ ἀγνοεῖ τὸν *Marx* ἢ δὲν ἐνόησεν ὅσα γράφει οὗτος. Διὰ τὴν ἀποδῶσιν τῆς ἐκφρασίης τινὰ ὡς ἀνακριβῆ, πρέπει προηγουμένω; τὴν ἀποδῶσιν ὀρθῶς τὴν ἐκφρασίην. Πάντως οἱ ἔστω καὶ ἐλάχιστοι ἀσχοληθέντες μὲ τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν γνωρίζουν, ὅτι ὁ *Marx* θεωρεῖ τὴν «οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας» ὡς παράγωγον καὶ ὄχι ὡς πρώτην αἰτίαν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωῆς. Ὡς πρώτην αἰτίαν, ἢ ὁποῖα παράγει καὶ τὰς οἰκονομικὰς συνθήκας, θεωρεῖ ὁ *Marx* τὰς «παραγωγικὰς δυνάμεις», δηλαδή τὰ «τεχνικὰ μέσα παραγωγῆς» καὶ ὄχι τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν, ἢ ὁποῖα συμμορφοῦται ἀπλῶς ἐκάστοτε εἰς αὐτά. Ἐὰν εἶναι δυνατὸν ἢ ὄχι τὴν ἰσχύσῃ καὶ ὡς πρὸς τὰ «μέσα παραγωγῆς» ἢ παρατήρησις τοῦ Ἐλευθεροπούλου εἶναι ἄλλο ζήτημα!

Εἰς τὴν σελίδα 172 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ὡστε εἶναι ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἐπιστημονικῆς τὴν παραδέχεται κανεὶς ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν αἰτία τῆς ἐξελίξεως: ψυχικαὶ—πνευματικαὶ καὶ ὑλικά. Αἱ ψυχικαὶ—πνευματικαὶ εἶναι αἱ διάφοροι ἰδιότητες τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ μία ἰδιάζουσα ἰδεολογικὴ γενικὴ ἀνθρωπίνη ἰδιότης, ὑλικά δὲ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν». Ἡ φράσις αὕτη, ὡς καὶ ὅλα ὅσα διδάσκει σχετικῶς ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀποδεικνύουν ὡς ἀπολύτως δεδικαιολογημένην τὴν μομφήν, ἣν ἐπέρριψε κατ' αὐτοῦ ὁ *Peters*, ὅτι δηλαδή στερεῖται μεθοδολογικῆς προπαιδείας. Ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὁ διορθῶν τὸν πάντας (τόσον τὸν ἄκρατον, κατ' αὐτὸν, ὑλιστὴν *Marx*, ὅσον καὶ τὸν ἄκρατον, κατ' αὐτὸν, ἰδεαλιστὴν *Fouillée*), καταλήγει εἰς κρᾶμα παραδόξου συνθέσεως! Διαιρῶν τὰ κινουῦντα τὴν ἱστορίαν αἰτία εἰς «ψυχικο - πνευματικὰ» καὶ εἰς «ὑλικά», δὲν ἐξηγεῖ τὴν διαίρεσιν ταύτην, ὅπως θὰ ἔπρεπε τὴν ἐξηγήσῃ. Τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον δὲν θέτει καν, εἶναι τοῦτο: κινοῦν τὴν ἱστορίαν σκοποί, δηλαδή διέπεται αὕτη ὑπὸ ἐλευθερίας, ἢ κινοῦν ταύτην αἰτία μηχανικά, ὅποτε εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν πρέπει τὴν θεωρηθῆ αὕτη διεπομένη ὑπὸ φυσικῆς ἀναγκαιότητος; Τὶ εἶναι τὰ «συμφέροντα», ἅτινα ὀνομάζει ὁ Ἐλευθερόπουλος «ὑλικὰς αἰτίας»; Ἐὰν εἶναι ἐλευθέρως ἐκλεγόμενοι σκοποί, τότε δὲν πρέπει τὴν ὀνομάζοντα

«ὕλικαὶ αἰτίαι». Ἐάν εἶναι πράγματι, κατ' αὐτόν, «ὕλικαὶ αἰτίαι», τότε ἐρωτᾶται: ἀντιτίθενται αἱ αἰτίαι αὐταὶ πρὸς τὰ ψυχικο - πνευματικὰ κίνητρα, ὅπως ἀντιτίθεται ἡ ἀναγκαιότης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἢ δὲν ἀντιτίθενται πρὸς αὐτά; Ἐάν ἀντιτίθενται, ὅπως ἀντιτίθεται ἡ ἀναγκαιότης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, τότε—καὶ μόνον τότε—εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦλάχιστον τῆς διακρίσεως τῶν αἰτίων, εἰς ἣν προβαίνει, δεδικαιολογημένη. Ἐάν δὲν ἀντιτίθενται, τότε πρέπει νὰ θεωρηθῶν καὶ τὰ ψυχικο - πνευματικὰ κίνητρα ὡς τελοῦντα ὑπὸ ἀναγκαιότητα καὶ ὡς σημαίνοντα ὡσαύτως αἰτίας μηχανικῆς, φυσικῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὕλικῆς. Τὰ προβλήματα αὐτὰ δὲν ἐνδιαφέρουν ὅμως τὸν συγγραφέα. Οὗτος ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ «τονίξῃ» καὶ νὰ καταδεικνύῃ καὶ εἰς τὸ νὰ ὁμιλῇ περὶ ἔργου σοβαρωτάτου, ὅπως εἶναι ἡ «κοινωνιολογία» τοῦ *Alfred Vierkandt*, ὡς περὶ ἔργου ἐκθέτοντος «πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν ἐννοούμενα» (σ. 166, ὑποσ. 1).

Εἰς τὴν σελίδα 174 ὑπάρχει ἡ φράσις: «Δηλαδή αἱ αἰτίαι καὶ αἱ φράσεις τῆς ἐξελίξεως συνδέονται αἰτιολογικῶς. . . .». Τὶ σημαίνει ἡ φράσις αὕτη; Αἱ αἰτίαι τῆς ἐξελίξεως συνδέονται αἰτιολογικῶς πρὸς τὰς φράσεις τῆς ἐξελίξεως! Εὐτυχῶς, ὅτι τονίζει τοῦτο ὁ Ἐλευθερόπουλος, διότι ὑπῆρχε πράγματι κίνδυνος νὰ νομίση τις, ὅτι αἱ «αἰτίαι» τῆς ἐξελίξεως συνδέονται πρὸς αὐτὴν ὄχι αἰτιολογικῶς, ἀλλ' ἄλλως πως!

Εἰς τὰς σελίδας 176 καὶ 177 ἀντικρούει ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν περὶ ἱστορίας θεωρίαν τῶν *Windelband* καὶ *Rickert*. Ὁ Ἐλευθερόπουλος συλλαμβάνει τούτους «ἀγνοοῦντας» καὶ «σφάλλοντας»! Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ἐκ τῶν ὅσων τοῦλάχιστον γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐξάγεται, ὅτι οὗτος παρανοεῖ τὰ ἔργα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος φιλοσόφων! Ἄλλ' εἶναι φυσικὸν νὰ παρανοῇ ταῦτα συγγραφεύς, ὅστις γράφει φράσεις, ὡς αἱ ἀκόλουθοι: «Κυριαρχεῖ μὲν αὐστηρὰ ἐννομία; ἐπειδὴ ὅλαι αἱ αἰτιότητες εὐρίσκονται ἀναμεταξύ των ἐν συναφείᾳ, ἀλλὰ τὸ ἀπροσδιόριστον τοῦ ἀποτελέσματος ἐκ τῶν προτέρων διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προϊδῇ κανεὶς, ἔάν καὶ εἰς ποῖον τινα βαθμὸν θὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ γεγονότα καὶ τὸ ἰδεολογικὸν «ὀφείλεις! . . .». Ὁφείλω νὰ παρατηρήσω εἰς τὸν συγγραφέα τῆς ἀνωτέρω φράσεως, ὅτι δὲν

εἶναι δυνατόν νὰ κρατῆ «αὐστηρὰ ἐννομία» καὶ ὅμως ταῦτοχρόνως νὰ ἐξαρτᾶται ἡ ἱστορία καὶ ἀπὸ τὸ «ἰδεολογικὸν ὀφείλεις»! Ἐάν, ὅπως «διδάσκει» ὁ Ἐλευθερόπουλος, δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξύ φύσεως καὶ ἱστορικῆς ζωῆς, ἐὰν ἀμρότεραι διέπονται ὑπὸ αὐστηραῶς ἀναγκαιότητος καὶ νομοτελείας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ἡ ἱστορία ἐξηρημαμένη ἐξ ἠθικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἀρχῶν. Πῶς συμβαίνει ὥστε ἡ ἱστορία νὰ ἐξαρτᾶται (ἂν καὶ τελεῖ ὑπὸ «αὐστηρὰν ἐννομίαν») ἀπὸ τὸ «ἰδεολογικὸν ὀφείλεις», ἐνῶ ἡ φύσις (ἡ ὁποία δὲν διαφέρει, κατὰ τὸν Ἐλευθερόπουλον, ἀπὸ τῆς ἱστορίας) δὲν ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτοῦ;

Εἰς τὴν σελίδα 187, ἀντικρούων ὁ Ἐλευθερόπουλος τὸν *Stammeler* γράφει: «Εἶναι ψεῦδος, εἶναι ἀπάτη, ὅτι ὑπάρχουν νόμοι ὡς κοινὴ γενικὴ θέλησις». Τοιούτου εἴδους παρατηρήσεις εἰς βάρος ἐρευνητῶν, ὡς ὁ *Stammeler*, δὲν ἀποτελοῦν βεβαίως σοβαρὰν ἀντίκρουσιν αὐτῶν.

Εἰς τὴν σελίδα 191 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ὑποσημείωσις: «Ὁ *Kelsen* καταλήγει εἰς μίαν ὀρθὴν ἰδέαν ἡ πολιτεία εἶναι μία διάταξις, μία σχέσις νομικὴ. Ἀλλὰ ἡ ἰδέα αὕτη ἐννοεῖται διὰ τὰς ἰδικὰς μου ἐρεῦνας ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τὸ ὅτι κατὰ τὸν *Kelsen* ὁρισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας καταντᾷ εἰς ὁρισμὸν τοῦ δικαίου εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωσις εἰς τὸν ἰδικόν μου ἄνωθι δεδομένον ὁρισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας. Ἀπαντᾷ δὲ κατὰ λέξιν καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρώτην ἐκδοσιν τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός μου. . . Λυποῦμαι λοιπὸν ὅτι ὁ *Kelsen* ἀναφέρει μὲν ὅλας τὰς κοινωνιολογίας καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ σχετικὰ ἀρθρίδια, ἀποσιωπᾷ ὅμως τὸ ἰδικόν μου σύγγραμμα, χωρὶς νὰ θελήσω τὰ εἶπω ὅτι ἔλαβε τὴν ἰδέαν του ἀπὸ τὸ σύγγραμμά μου». Πῶς πρέπει νὰ χαρακτηρίσῃ τις τὴν ὑποσημείωσιν ταύτην; Ὁ *Kelsen* ἔκλεψε τὸν Ἐλευθερόπουλον, χωρὶς νὰ τὸν μνημονεύσῃ! Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ὁ *Kelsen* (εἷς τῶν μεγαλειτέρων πολιτειολόγων τῆς ἐποχῆς μας καὶ δὴ ἐκεῖνος, οὔτινος αἱ θεωρίαι ἐπανεστάτησαν τὴν ἐπιστήμην) δὲν εἶναι συνειθισμένος νὰ ληστεύῃ συγγράμματα ἄλλων, οὔτε ὅμως καὶ νὰ λαμβάνῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ μνημονεύῃ συγγράμματα, ὡς τὰ τοῦ «πρωτοτύπου» Ἑλληνοῦ κοινωνιολόγου! Πλη-

ροφορῶ ἐπίσης τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσῃ ὅσα γράφει ὁ *Kelsen* εἰς τὴν 13ην παράγραφον τοῦ ἔργου του *Der soziologische und der Juristische Staatsbegriff*, παράγραφον, ἐν τῇ ὁποίᾳ πραγματεύεται ὁ Αὐστριακὸς πολιτειολόγος τὴν σχέσιν πολιτείας καὶ δικαίου, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ δύο αὗται ἐννοιαὶ ταυτίζονται πρὸς ἀλλήλας! Ὁ *Kelsen* εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀποστείλῃ πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» ἐκτενῆ περίληψιν τῆς ὅλης πολιτειολογίας του, τοιοῦτοτρόπως δὲ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης εἶναι εὐτυχῶς εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξῃ τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῶν ὅσων καταγγέλει ὁ Ἐλευθερόπουλος. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος ὄχι μόνον δὲν ἔχει διδάξει ὅσα διδάσκει ὁ *Kelsen*, ἀλλ' ἔχει «τονίσει» ῥητῶς τὰ ἀντίθετα. Ὅχι μόνον δὲν ταυτίζει ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν πολιτείαν πρὸς τὸ δίκαιον, ἀλλὰ τονίζει εἰς τὴν σελίδα 57 τοῦ «ἔργου» του, ὅτι θεσμοὺς δικαίου περιέχει καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ κοινωνικοῦ γένους, ὀργάνωσις προηγηθεῖσα, κατ' αὐτόν, τῆς πολιτείας. Ἄρα: Τὸ δίκαιον εἶναι, κατὰ τὸν Ἐλευθερόπουλον, ἐννοια εὐρύτερα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας! Ἐὰν λοιπὸν, κατὰ τὸν Ἐλευθερόπουλον, «ἐννοοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν» ὅσα διδάσκει ὁ *Kelsen*, τότε τὰ «ἀφ' ἑαυτῶν ἐννοούμενα» δὲν συμπίπτουν πρὸς ὅσα «ῥητῶς» διδάσκει ὁ Ἐλευθερόπουλος, ἀλλ' ἀντιγράφουν πρὸς αὐτά. Ὁ Ἕλλην λοιπὸν συγγραφεὺς ὄχι μόνον ἐκεῖνα δὲν ἐννοεῖ, τὰ ὁποῖα διδάσκει ὁ *Kelsen*, ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνα ἔχει ὑπ' ὄψιν του, τὰ ὁποῖα ἐδίδαξεν ὁ ἴδιος! Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαν ἀντιπαραβολὴν τῶν γνωμῶν τοῦ *Kelsen* καὶ τοῦ Ἐλευθεροπούλου δὲν ἔλαβον κἂν ὑπ' ὄψιν τὴν θεμελιώδη διαφορὰν τῶν μεθόδων, ἐξ ὧν ὠρμήθησαν οὗτοι εἰς τὴν σύλληψιν τῶν θεωριῶν των. Ἡ ὀρθότερον: δὲν ἔλαβον κἂν ὑπ' ὄψιν μου, ὅτι ἐνῶ ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐξ οὐδεμιᾶς κατὰ βάθος μεθοδολογικῆς ἀπόψεως ὀρμαῖται, ὁ *Kelsen* — ὅπως εἶναι παγκοίνως γνωστὸν — ἀκολουθεῖ μὲ συνέπειαν καταπλήσσοσαν τὴν αὐστηροτέραν τῶν μέχρι τοῦδε ἐν τῇ πολιτειολογικῇ ἐπιστήμῃ χρησιμοποιηθεισῶν μεθόδων! Ὅχι ὅμως μόνον τὰ μεθοδολογικὰ ὀρμητήρια, ἀλλ' οἱ πνευματικοὶ κόσμοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινοῦνται οἱ *Kelsen* καὶ Ἐλευθερόπουλος, εἶναι τόσον διά-

φοροι, ὥστε ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τούτων ἔστω καὶ τυχαία σύμπτωσις γνωμῶν!

Εἰς τὴν σελίδα 192, ὅπου ὁ Ἐλευθερόπουλος λύει τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου κατὰ τρόπον προδίδοντα πλήρη ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο στραφείσης ἐρεῦνης, ὑπάρχει ὑποσημείωσις, εἰς ἣν — πιστὸς ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος» εἰς τὴν συνήθειάν του — ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ *Ehrlich*, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις κατὰ λέξιν: «Ὁ *Ehrlich* . . . παρεξηγεῖ τὰ πράγματα, λέγων, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι δίκαιον εἶναι μόνον ὁ νόμος ὁ γενόμενος παραδεκτὸς ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὅτι τὸ δίκαιον ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν ἤδη ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς πολιτείας . . .». Παρατηρῶ εἰς τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ *Ehrlich* λεγόμενον (ἐὰν κατ' ἀρχὴν ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ *Ehrlich*, ὡς διατυπώνει τοῦτο ὁ Ἕλλην κοινωνιολόγος) συμπίπτει πρὸς ὅ,τι ὁ ἴδιος διδάσκει εἰς τὴν σελίδα 57 τοῦ «ἔργου» του. Ἐκεῖ λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὅτι καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας, δηλαδὴ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῶν γενῶν ὑπῆρχαν θεσμοὶ δικαίου. Ἄρα: συμφωνεῖ οὗτος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ *Ehrlich*, καθ' ἣν δίκαιον «ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν ἤδη ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πολιτείαν». Μὲ ἄλλες λέξεις: κατὰ τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὄχι μόνον ὁ *Ehrlich*, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐλευθερόπουλος «παρεξηγεῖ τὰ πράγματα λέγων» τὰ ἀνωτέρω.

Εἰς τὴν σελίδα 194 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Δίκαιον εἶναι λοιπόν, λέγονται δὲ καὶ πράγματι ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ ὅλοι οἱ ἐκάστοτε νόμοι, οἱ ἔξωθεν διὰ βίας ἐπιβαλλόμενοι καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καθορίζοντες νόμοι ἀσχέτως πρὸς τὸ περιεχόμενον των. Ναὶ μὲν ὁ *Stammeler* διακρίνει τοὺς νόμους αὐτοὺς εἰς δίκαιον καὶ εἰς αὐθαιρέτους διατάξεις, ἀλλ' ἀδιάφορον πῶς αὐτὸς καταλήγει εἰς τὴν διάκρισιν αὐτήν, πρόκειται μόνον περὶ θεωρίας, περὶ ὑποκειμενικῆς κρίσεως ἐπὶ τῶν κειμένων νόμων καὶ ὄχι περὶ ἀντικειμενικῆς καταλήψεως τοῦ φαινομένου». Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι διὰ τῆς ἀνωτέρω φράσεως διαστρέφονται καὶ πάλιν τὰ ὑπὸ τοῦ *Stammeler* λεγόμενα. Ἐρωτῶ τὸν Ἐλευθερόπουλον: ποῦ διακρίνει ὁ *Stammeler* τοὺς νόμους εἰς δίκαιον καὶ αὐθαιρέτους διατάξεις; Καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς οὐδὲν τῶν ἔργων του! Οὔτε εἰς τὸ ἔργον του «*Wirtschaft und Recht*» (Πρβλ. Leipzig 1914,

σ. 482 κ.έ. ὡς καὶ σ. 488 κ.έ.), οὔτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ «*Theorie der Rechtswissenschaft*» (Πρὸβλ. Halle a. d. S., 1911, κυρίως σ. 508 κ.έ.) οὔτε εἰς τὸ ἔργον τοῦ «*Die Lehre von dem richtigen Rechte*» (Πρὸβλ. Berlin 1902, κυρίως σ. 129), οὔτε τέλος εἰς τὸ «*Lehrbuch der Rechtsphilosophie*» (Πρὸβλ. Berlin und Leipzig 1922) λέγει ὁ *Stammeler* ὅσα ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ὁ Ἐλευθερόπουλος. Συγκεκριμένως μάλιστα ὁ *Stammeler* εἰς ὅλας τὰς σελίδας, εἰς ἃς παραπέμπω ἀνωτέρω, προβαίνει εἰς ἀπόλυτον διάκρισιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς αὐθαιρεσίας, διάκρισιν, εἰς ἣν προβαίνει μάλιστα οὔτος αὐστηρῶς λογικῶς, χωρὶς νὰ ἀναμινύη εἰς τὰς ἐννοίας ταύτας στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ δικαίου ἢ τῆς αὐθαιρεσίας. Οὐδαμοῦ λέγει ὁ *Stammeler*, ὅτι οἱ νόμοι, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ δίκαιον, διακρίνονται εἰς καθ' ἑαυτὸ δίκαιον καὶ εἰς αὐθαιρεσίαν. Αὐτὰ λέγονται ὑπὸ τοῦ ἀγνοοῦντος τὸν *Stammeler* καὶ «*πρωτοτύπως*» ἀναπτύσσοντος τὰς θεωρίας τούτου Ἐλευθεροπούλου!

Εἰς τὴν σελίδα 200, ὁμιλῶν ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τῶν αἰτιῶν, αἵτινες προκαλοῦν τὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς κειμένους νόμους, λέγει: «Γενικωτέρα αἰτία τῆς ὑπακοῆς εἰς κειμένους νόμους εἶναι μία ψυχικὴ διάθεσις τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου. Δηλαδή ὅπως εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς τοὺς ἄλλους,, ὁ ζητῶν . . . νὰ τοὺς διατάσῃ κτλ. φέρεται ἀπὸ μίαν ὁρμὴν ἐσωτερικὴν, ἀπὸ ἔμφυτον ψυχικὴν διάθεσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος τὴν ἐσωτερικὴν ὁρμὴν, τὴν ψυχικὴν διάθεσιν νὰ ὑπακούη, νὰ ὀδηγῆται». Νομίζω, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἐλευθερόπουλος θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμψῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸν *Auguste Comte*, ὅστις ἐδίδαξε (πολλὰς δεκαετηρίδας πρὶν ἢ γεννηθῆ ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος») τὰ αὐτὰ πράγματα καὶ δὴ ἀσυγκρίτως καλλίτερον. Ὅταν λέγῃ τις κἀτι, τὸ ὁποῖον ἐλέχθη προηγουμένως καὶ ὑπ' ἄλλου, ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ μνημονεύσῃ τὸν ἄλλον αὐτὸν καὶ νὰ μὴν ἐμφανίσῃ τὴν γνώμην του ὡς πρωτότυπον. Τὸ ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευομένη φράσει τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενον ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς «κοινωνικῆς στατικῆς» τοῦ *Comte*. Παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς: *Auguste Comte, Cours*

de philosophie positive, Tome IV, Paris 1908, σελ. 324 κ. ε.

Εἰς τὴν σελίδα 205 ζητεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος διὰ μιᾶς καὶ μόνης φράσεως νὰ ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς τὴν κλασσικὴν τοῦ ποινικοῦ δικαίου σχολήν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος φράσις εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «ἡ δὲ ποινὴ ὡς δικαιοσύνη ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν κειμένων νόμων περιέχει ταῦτολογίαν ἄνευ σημασίας, ἐπικαλύπτουσα διὰ πομπώδους φράσεως τὴν ἐννοίαν τῆς ποινῆς ὡς τοῦ μέσου πρὸς καταναγκασμὸν ἢ καὶ ἐξαφραρισμὸν τῶν ἀντιπάλων τοῦ κειμένου δικαίου». Σχόλια δὲν χρειάζονται!

Εἰς τὴν σελίδα 213 ἐπιτίθεται ὁ Ἐλευθερόπουλος κατὰ τῶν *Sprenger* καὶ *Tarde*, εἰς δὲ τὴν σελίδα 216 κατὰ τοῦ *Tönnies*. Ὅλα αὐτὰ ἐπιχειροῦνται ἐπίσης εἰς δύο φράσεις. Ὅφειλω νὰ πληροφορήσω τὸν ἀναγνώστην, ὅτι καὶ εἰς τὰς πεπιπτώσεις αὐτὰς ἀποδίδει ὁ Ἐλευθερόπουλος κακῶς καὶ ἀτελῶς ὅσα ἐδίδαξαν οἱ πράγματι μεγάλοι κοινωνιολόγοι, τοὺς ὁποίους διὰ μιᾶς καὶ μόνης χειρονομίας νομίζει οὗτος, ὅτι δικαιούται νὰ ἀντιμετωπίσῃ!

Εἰς τὴν σελίδα 220 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ἀλλὰ εἶναι ἤδη καὶ τοῦτο φανερόν, ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατ' ἐξοχὴν συμπίπτει μὲ τὴν φύσιν του, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἱστορίαν, οὕτως ὥστε φύσις καὶ χαρακτήρ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἱστορίας (ὅπως π. χ. καὶ εἰς τοὺς ἰχθῦς) ἢ ὑφίστανται ὁμοῦ ἢ ἐξαφανίζονται ὁμοῦ». Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐξαγάγῃ μόνος του συμπέρασμα περὶ τοῦ τί σημαίνει γενικῶς ἡ ἀνωτέρω φράσις! Τὶ σχέσιν ἔχουν τὰ «ψάρια» πρὸς ὅλα αὐτά, τοῦτο βεβαίως ἐξάγεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δὲν χρειάζεται ἡ ἐπέμβρισις τοῦ ἀναγνώστου!

Εἰς τὴν σελίδα 244 ὑπάρχει ὑποσημείωσις, εἰς ἣν λέγεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο: «ὁ *Sprang*, ὀνομάζων τὸν πόλεμον «Ultima ratio», δίκαιον κτλ. ἐδιδάχθη, ὡς ἐλπίζωμεν, ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς Γερμανίας κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μίαν ἄλλην γνώμην, ἄλλως τε θὰ εἶναι ἀπόδειξις μόνον ὅτι εἶναι ἀνεπίδεκτος μαθήσεως». Πληροφορῶ τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ὁ *Sprang* εἶναι εἰς τῶν διασημοτέρων κοινωνιολόγων καὶ οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς μας καὶ ὅτι ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐν σχέ-

σει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν του δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα!

Εἰς τὴν σελίδα 245, ὁμιλῶν ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τῆς δυσαρρεσκείας τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐκάστοτε συστήματα, γράφει: «Ἐγὼ δὲ κατέδειξα ἤδη ὅτι ἡ δυσαρρέσκεια αὐτὴ — δυσαρρέσκεια καὶ ἐκ λόγων τοῦ πρῶσωπικοῦ συμφέροντος καὶ ἐκ λόγων ἰδεολογικῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρώπων — ἐνεργεῖ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς αἰτία τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς». Ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενον δὲν «κατεδείχθη» ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' εἶχεν ἤδη ὑποστηριχθῆ προηγουμένως ὑπ' ἄλλων. Ἄρκοῦμαι ἐνταῦθα νὰ παραπέμψω εἰς τὸν *Marx*, ὁ ὁποῖος ἰδίᾳ εἰς τὸ ἔργον του «*Misère de la Philosophie*», τὸ ὁποῖον ἐγράφη, ὡς γνωστόν, γαλλιστὶ εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑπὸ τοῦ *Proudhon* δημοσιευθείσης «*Philosophie de la misère*», ἀναπτύσσει τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν καθαρῶτα, τονίζων, ὅτι ἡ «κακὴ πλευρὰ» τῆς κοινωνίας, ἡ δυσαρρέσκεια, ὁ πόνος, ἡ πικρία καὶ ὁ φθόνος, εἶναι ἀκριβῶς οἱ παράγοντες, οἵτινες κινοῦν τὴν ἱστορίαν, ὀδηγοῦντες εἰς τὸν ἀγῶνα.

Εἰς ὅσα γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ σοσιαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ ὑπάρχουν ἀπ' ἀρχῆς ἰμέχρι τέλους βαρῦταται παρερμηνεῖαι. Καὶ ἐν πρώτοις ὁ Ἐλευθερόπουλος λέγει, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς ζητοῦν σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ εἰσαγάγουν τὴν ἐλευθερομειξίαν. (Πρὸβλ. σ. 246, 250 καὶ 252). Εἰς τὴν σελίδα μάλιστα 250 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ὑποσημείωσις: «Παρατηρῶ ὅτι τὰ *Sozialistische Monatshefte*, ἰσχυριζόμενα ὅτι παραληρῶ λέγων, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς ζητεῖ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος, ζητοῦν νὰ καλύψουν μίαν τάσιν σήμερον ὡς μὴ ὀρθὴν θεωρουμένην». Ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω καὶ ἐγώ, ὅτι κριτικὸς τῶν «*Sozialistische Monatshefte*» εὐρίσκειται ἐν πλήρει δικαίῳ, γράφων, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος παραληρεῖ καὶ δὲν ζητεῖ διόλου νὰ καλύψῃ τάσιν, ἥτις σήμερον ἀπλῶς δὲν θεωρεῖται ὀρθή. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν κυρίως τὸν μαθητὴν τοῦ *Saint-Simon Enfantin*, ὅστις (εἰρήσθω ἐν παρόδῳ) οὔτε σοσιαλιστὴς ἦτο κατὰ βάθος, οὔτε κομμουνιστὴς, καὶ τὸν *Fouquier*, οἱ πλεῖστοι τῶν σοσιαλιστῶν καὶ κομμουνιστῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος ὄχι μόνον δὲν ἐζήτησαν ἐλευθερομειξίαν,

ἀλλ' ἐδίδαξαν ὅτι ὁ γάμος δέον νὰ μεταβληθῆ εἰς πραγματικὴν καὶ οὐσιαστικὴν ἔνωσιν καὶ νὰ μὴν ἀποτελῆ ἀπλῶς, ὅπως σήμερον, συμβατικὸν καθεστῶς. Παραπέμπω τὸν Ἐλευθερόπουλον εἰς τὸν *Cabet*, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν *Engels*, ὅστις ἐμφανίζεται ἐν τῷ προκειμένῳ διερμηνεύων καὶ τὴν γνώμην τοῦ *Marx*. (Πρὸβλ. *Engels*, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Berlin 1928, σ. 64)

Εἰς τὴν σελίδα 251 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ὁ σοσιαλισμὸς ἢ κομμουνισμὸς θέλων νὰ καταργήσῃ τὰς διακρίσεις εἰς στρώματα κοινωνικὰ (εἰς κοινωνικὰς τάξεις) καὶ τὴν ἰδιωτικὴν περιουσίαν ἀγνοεῖ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Κατέδειξα ἤδη ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν ὅμοιοι». Δὲν ἐννοῶ, πῶς γράφονται πραγματι τοιούτου εἴδους φράσεις! Τὸ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ πραγματοποιήσις τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος εἶναι ζήτημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξετάζω ἐνταῦθα. Πάντως ὀφείλω νὰ τονίσω, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς δὲν ζητοῦν νὰ «ἐξομοιώσουν» τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἄρουν τὴν ἀτομικότητά των, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὸ νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν οἰκονομικὴν μεταξὺ τούτων ἰσότητα. Ἡ οἰκονομικὴ ἰσότης δὲν αἴρει τὴν ἀνομοιότητα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι δυνατόν κάλλιστα νὰ ἐκδηλώνουν τὴν ἀτομικότητά των καὶ νὰ διακρίνονται, χωρὶς ἢ ἀτομικότης καὶ ἢ διάκρισις νὰ συνδέεται πρὸς τὸν παράγοντα τοῦ χρήματος καὶ τοῦ κεφαλαίου. Ἡ «ἀνθρωπίνη φύσις» πάντως οὔτε πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἰσότητα, οὔτε πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀνισότητα ἔχει σχέσιν. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενον περὶ τῆς ἀνομοιότητος τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων δὲν εὑρίσκειται ἐν λογικῇ συνοχῇ πρὸς τὴν πολεμικὴν, ἣν ἀσκεῖ οὗτος εἰς βάρος τῆς ἰδέας τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος!

Εἰς τὴν γερμανικὴν ἔκδοσιν τῆς «κοινωνιολογίας» του ἐπιτίθεται ὁ Ἐλευθερόπουλος κατὰ τοῦ *Eduard Bernstein*, γράφων κατὰ λέξιν τὰ ἑξῆς: «Ὁ *E. Bernstein* . . ., χαρακτηρίζει ὡσαύτως τὸν σοσιαλισμὸν ὡς ἀντεπιστημονικόν, ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται περὶ τὸ «ᾔν» («εἶναι», «*Sein*»): ὁ *Bernstein* ὅμως δὲν λέγει δι' αὐτοῦ τίποτε· καὶ ἡ ἀστρονομία προβλέπει μελλοντικὰς καταστάσεις, χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶναι ἐπιστήμη» (Πρὸβλ. *Eleuthero-*

puilos, *Soziologie*, Jena 1923, σελ. 224, ὑποσημ. 1). Τὸ ὅτι ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν τῆς «κοινωνιολογίας» του, δὲν σώζει τὸν συγγραφέα, ὃ ὁποῖος θὰ ὄφειλεν ἤδη ἐν ἔτει 1923, δηλαδὴ 19 ὀλόκληρα ἔτη μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ «ἔργου» του, νὰ ἔχη γνωρίσει τὰ στοιχεῖα τῆς λογικῆς καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ διδάσκουν ὅτι τὸ «Sein», τὸν «ὄν» (τὸ «εἶναι») δὲν ἀναφέρεται ἀπλῶς εἰς τὸ παρὸν καὶ παρελθόν, ἀλλ' ἀφορᾷ πᾶσαν ἐν γένει πραγματικότητα καὶ δὴ αὐτὴν ταύτην τὴν μελλοντικὴν, ἐφ' ὅσον αὕτη προβλέπεται ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα φυσικῶν αἰτιῶν. Τὸ ἀντίθετον τοῦ «Sein» εἶναι οὐχὶ ἡ μελλοντικὴ πραγματικότης, ἀλλὰ τὸ «Sollen», τὸ «δέον», ὃ δὲ *Bernstein*, γράφων ὅσα ἔγραφεν, ὄχι μόνον δὲν περιπίπτει εἰς σφάλμα, ἀλλὰ γνωρίζει ἀπλῶς ὅσα ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀγνοεῖ!

Τοιοιουτρόπως ἔφθασα εἰς τὸ τέλος τοῦ «θεμελιώδους» κοινωνιολογικοῦ ἔργου τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Μετὰ τινὰς παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν κομμάτων (παρατηρήσεις, ὡς ἡ ἀκόλουθος: «Ὁ σπουδαιότερος λοιπὸν τρόπος εἶναι ὅτι τὸ κόμμα πρέπει νὰ εἶναι ὀργανωμένον κατὰ τρόπον αὐστηρότατον κλπ.», σ. 264), καταλήγει ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τὰ τελικά του συμπεράσματα. Ποῖα ὅμως εἶναι τὰ συμπεράσματα αὐτά; Ἀξίζει νὰ μνημονευθοῦν περικοπαί τινες κατὰ λέξιν. Ὁ Ἐλευθερόπουλος γράφει:

«Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι διὰ τὸν κοινωνικὸν καὶ ἔθνικὸν βίον τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἢ, ἄλλως λεγόμενον, τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι . . . ἀποτελοῦν κοινωνικὴν τάξιν . . . ἢ . . . ἓνα ἔθνος, γεννᾶται ἓνα καθῆκον: προφυλάξου, ἔχε μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σου. Τοῦτο ἀποτείνεται εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον θέλοντα τὴν πραγματοποίησιν τῶν κοινωνικῶν του σκοπῶν, ἀποτείνεται εἰς ἕκαστον ἔθνος θέλον τὴν ἀνάπτυξίν του καὶ ἀποτείνεται καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἰδεολογίαν, εἰς τὴν τάσιν ἐκείνην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ «ὀφείλεις!» (ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχη ἀξίαν ἀνθρώπου!). Ἐχε μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σου διὰ νὰ κατορθώσης τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν σου . . . Προφυλάξου, ἔχε μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σου! εἶναι λοιπὸν ἡ βᾶσις παντὸς τρόπου κοινωνικῆς καὶ ἔθνικῆς ἐνεργείας . . . Ἐννοεῖται

δὲ ὅτι ἀποτείνεται εἰς ὄλους: προφυλαχθῆτε, ἔχετε μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σας! Ἄλλὰ δὲν πρόκειται περὶ κατηγορηματικῆς ἀπαιτήσεως, πρόκειται μόνον περὶ συμβουλῆς ὁμοιαζούσης τὴν συμβουλὴν τοῦ ἱατροῦ: νὰ κινῆσαι! Δηλαδή εἶναι δυνατόν νὰ κινῆται ὁ δυνάμενος, ὁ ἔχων τὰς δυνάμεις νὰ κινῆται, αἱ δὲ δυνάμεις δὲν εἶναι αἰώνιαι, αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἔρχεται τὸ γῆρας. Οὕτω δὲ καὶ κατὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἔθνικὴν δρᾶσιν· προφυλάξου, ἔχε μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σου! εἶναι μία κοινωνιολογικὴ συμβουλή εἰς ἑκείνον, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατόν νὰ προφυλάσσεται καὶ νὰ ἔχη μέριμναν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν εἰς αὐτὸν. . . » (σελ. 265 κ. ἑ.).

Περὶ τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν (καὶ τῆς βαθυτάτης σοφίας ἣν περικλείουν) ὡς σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης μόνος του γνώμην. Περισσότεραι κρίσεις ἐκ μέρους μου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ζητηθοῦν!

* * *

Ὁ τόνος, εἰς τὸν ὁποῖον διετυπώθη ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ, ἴσως παρεξηγηθῆ ὑπὸ τινῶν καὶ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀντιγράσκων πρὸς τὴν «καλῶς ἐννοουμένην» κριτικὴν. Ἴσως παρατηρηθῆ, ὅτι νέοι ἐπιστήμονες — ὡς ὁ τὴν κριτικὴν ταύτην ὑπογράφων — θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπιφυλακτικώτεροι εἰς τὰς κρίσεις των. Ὁμολογῶ πράγματι, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη — (ἐλπίζω δέ, ὅτι εἶναι καὶ ἡ τελευταία) — φορὰ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναγκάζομαι νὰ ὑπερβῶ τὰ ὅρια τῆς συνήθους ἐπιστημονικῆς συζητήσεως καὶ νὰ προβῶ εἰς ἐπίθεσιν, οἷα ἡ ἐν τῇ παρούσῃ κριτικῇ ἐπιχειρηθεῖσα. Ἐὰν προέβην ὅμως εἰς τοιαύτην ἐπίθεσιν, τοῦτο ἐπεβάλλετο ὑπὸ περιστάσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πράγματι ἔξαιρετικά! Δὲν ὑπάρχει δευτέρα περίπτωση ἐπιστήμονος, τοῦ ὁποίου ἡ φήμη εἶναι τόσο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν πραγματικὴν ὄντοτά του. Δὲν πρόκειται περὶ τῆς φήμης τοῦ Ἐλευθεροπούλου ἐν τῷ ἔξωτερικῷ. Ὡς ἐλέχθη καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης κριτικῆς, τοιαύτη φήμη δὲν ὑπάρχει. Ἐξω ἀγνοεῖται ὁ Ἐλευθερόπουλος. Πρόκειται περὶ τῆς φήμης του ἐν τῷ ἔσωτερικῷ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἡ ἐμφάνισίς του καὶ ἡ δι' εἰδικῆς προσκλήσεως γενομένη εἰς αὐτὸν ἀνάθεσις τῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς κοινωνιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλο-

νίκης ἔθεωρήθη ὡς ἰδιαιτέρως εὐτυχὲς διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος γεγονός. Ὄταν ζῆ τις εἰς τόπον, ὅπου συμβαίνουν τὰ παράδοξα αὐτὰ καὶ ὅταν ὑπάρχη ὁ κίνδυνος, παρθένα ἀκόμη πνεύματα (ὅπως τὰ τῶν νεαρῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ τὸν κακῶς δημιουργηθέντα περὶ τὸν Ἐλευθερόπουλον θόρυβον καὶ νὰ ὑποστοῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν του, ἐπιβάλλεται νὰ διαμαρτυρηθῆ τις καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ μὲ χρώματα ὅσον τὸ δυνατόν κτυπητότερα τὴν ὑπὸ τῆς κακῶς δημιουργηθείσης φήμης ἀποκρυπτομένην πραγματικότητα. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὀφείλει νὰ ἔχη τὸ θάρρος νὰ λέγῃ τὴν ἀλήθειαν ἀνευ περιστροφῶν καὶ κατὰ τρόπον ὅσον τὸ δυνατόν ὠμότερον! Ὅ,τι μὲ ὤθησεν εἰς τὸ νὰ γράψω τὴν παροῦσαν κριτικὴν εἶναι ἡ συναίσθησις ὑπερτάτου ἠθικοῦ καθήκοντος! Τὸ ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ πολλῶν δεκαετηρίδων «ἐπιστημονικὴν» ἐργασίαν, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμπνεύσῃ σεβασμὸν μόνον, εἰάν ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο, εἰάν ὄχι καρποφόρος, τοῦλάχιστον ἀκίνδυνος καὶ εἰάν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας ταύτης δὲν ἐνεφανίζοντο, ὑφ' ἣν πρωτοφανῆ μορφήν ἐμφανίζει ταῦτα ὁ Ἐλευθερόπουλος. Εὐτυχῶς ὑπερέβημεν καὶ ἐν Ἑλλάδι τὸ στάδιον ἐκεῖνο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξελίξεως, κατὰ τὸ ὅποιον ἦτο δυνατόν νὰ λέγῃ τις ἀνεξελέγκτως πᾶν ὅ,τι κατὰ τύχην ἢ κατὰ λάθος συνελάμβανεν ἢ διάνοια. Διὰ τῆς παρούσης κριτικῆς ζητῶ νὰ ἀποδείξω εἰς τὸν Ἐλευθερόπουλον, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζῃ κάπως περισσότερο τὴν κρίσιν τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν του. Ὁ θόρυβος, ὁ ὁποῖος ἐδημιουργήθη περὶ τὸ ὄνομά του, προῆλθεν ἀπὸ ξένους πρὸς τὴν ἐπιστήμην κύκλους. Τῆς ἐπιστήμης καθῆκον εἶναι νὰ ἀποδείξῃ ὡς ἀδικαιολόγητον τὸν θόρυβον αὐτόν. Ἡ πρόκλησις, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, δὲν ἐπετρέπετο νὰ μείνῃ ἀναπάντητος. Δεδομένου μάλιστα, ὅτι ἡ γενομένη πρόκλησις ἀφορᾷ ἐπιστημονικὸν κλάδον, ὡς ἡ κοινωνιολογία, κλάδον, τοῦ ὁποίου τὸ κῦρος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ἐν Ἑλλάδι ἀμφισβητούμενον, ἡ ἀπάντησις ἔπρεπε νὰ δοθῆ εἰς γλῶσσαν δρυμεῖαν. Ὄταν ἐργάζεται τις διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ ἀποκρυστάλλωσιν νέας ἐπιστήμης καὶ ἐκτίθεται ἡ «ὑπόληψις» τῆς ἐπιστήμης ταύτης καθ' ὃν τρόπον

ἐκτίθεται διὰ τοῦ «ἔργου» τοῦ Ἐλευθεροπούλου, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ μὴ διαμαρτυρηθῇ δι' ὅσον τὸ δυνατόν ἐντονωτέρας φωνῆς κατὰ τῆς περιέργου αὐτῆς συμπεριφορᾶς ;

Ὅτι δικαιολογεῖ μάλιστα κυρίως τὸν τόνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐγράφη ἢ παροῦσα κριτικῆ, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος, ἐπαναπαυόμενος εἰς τὴν κακῶς δημιουργηθεῖσαν φήμην του, διαστρέφει συστηματικῶς τὰς ὑπ' αὐτοῦ «μνημονευόμενας» γνώμας ξένων συγγραφέων, κακολογεῖ αὐτοὺς κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ καὶ ἐμφανίζει τὴν ἐπιστήμην ἐγκαινιαζομένην διὰ τοῦ «ὀνόματός» του ! Ὅταν ὁ τεταγμένος ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὅπως διαπαιδαγωγῇ τοὺς νέους, ἀκολουθῇ τὴν τακτικὴν αὐτήν, πρέπει νὰ καταπολεμηθῇ δι' ὅλων τῶν δυνάμεων. Τὸ ἔργον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου εἶναι ὑψηλόν, δύσκολον καὶ προϋποθέτει πρωτίστως ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένον ἦθος. Δὲν ἐπιτρέπεται ἑλαφρᾶ τῇ συνειδήσει νὰ λέγη τις εἰς τοὺς φοιτητάς, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ *Vierkanal* περιέχει «πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν ἐννοούμενα», ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ *Stammeler* λεγόμενα ἀποτελοῦν «ἀπάτην» καὶ «ψεῦδος», ὅτι ὁ *Kelsen* ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ ἐκεῖνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐπῆρε τὴν ἰδέαν του, ὅτι ὁ *Sprann* εἶναι ἀνεπίδεκτος μαθήσεως, ὅτι . . . ὅτι . . . ὅτι ! Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίσῃ τις ὡς λεχθέντα ὑπὸ τοῦ *Stammeler* τὰ ἀντίθετα ἀκριβῶς ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πράγματι εἶπεν οὗτος καὶ νὰ ἀποδίδῃ εἰς τὸν *Freud* (καὶ δὴ προκειμένου περὶ ζητήματος λεπτοτάτου καὶ δυναμένου νὰ παρασύρῃ ἐπικινδύνως τοὺς φοιτητάς) πράγματα, τὰ ὁποῖα οὐδὲ κατὰ διάνοιαν ἔχει ὁ *Freud* ! Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λέγη τις «Ἐγὼ κατέδειξα», ὅταν ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἢ κατ' ἀρχὴν ἄλλως τε ἐπιστημονικῶς ἀπρεπῆς αὐτῇ ἔκφρασις, ἔχει καταδειχθῇ προηγουμένως ὑπ' ἄλλων ! Ἦτο καιρὸς νὰ ὑποδειχθῇ εἰς τὸν Ἐλευθερόπουλον, τί ἐπιτρέπεται καὶ τί δὲν ἐπιτρέπεται, ὅταν εἶται τις τεταγμένος ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὅπως διαπαιδαγωγῇ τὴν νεολαίαν ! Τοῦτο ἀκριβῶς ἐζήτητα νὰ ὑποδείξω διὰ τῆς παρούσης κριτικῆς !

Σημ. Διευθύνσεως : Ἐλλείπει χώρου, ἢ βιβλιογραφία, ἢ τις προσωρίζεται διὰ τὸ παρὸν τεῦχος, θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ ἐπόμενον.